

Lackfi János

Az irodalom „res publicája” avagy egy kritikus családrege

(Lengyel Balázs: Ki találkozik önmagával?)

Felületes, első ránézésre azt gondolnánk, hogy Lengyel Balázs új könyvében nagyjából azt találjuk, amit tőle megszoktunk, megszerettünk, vártunk. Esszéket, visszaemlékező írásokat többek között Babitsról, Kassáról, Nemes Nagy Ágnesről, Pilinszkyről, Ottlikről, Mészölyről, Rónayról, Mándyról, NNÁ-val közös naplójegyzeteket, Székely Jánossal való levélváltások anyagát. Ha azonban mélyebben ásunk, figyelmesebben belemerülünk a kötetbe, van okunk a meglepődésre. Lengyel Balásznak ugyanis ez az ágában sincs belekövülni az Újhold-szerkesztő, az elhallgatottság terhét egyenes gerinccel cipelő, „polgárinak” bélyegzett írógeneráció ma is élő vezéralakjának szerepébe. Nagyon is komolyan gondolja a kötetnyitó esszé, *A Babits-családfa* soraiban írottakat, nevezetesen, hogy az irodalom családfája nyitott, s ebbe a vérszerintinél is erősebb kötelékekkel egybekapcsolódó családba bárki beházasodhat, beléphet, rendre-rangra való tekintet nélkül, pusztán a mű és a műélvezet révén, mindannak vállalásával, amire az olvasás esztétikai és etikai értelemben kötelez.

Az új kötet egy következetes életmű szerves része, ám benne olyan szellemi nyitottság munkál és alakít, amelyet gyakran húsz-harmincéves (az irodalmi prostitúció közegében máris megmártózott) szerzőknél sem találunk meg. Lengyel Balázs írásai – a mindenkor cenzúra szaknyelvén szólva – „látító tartalmúak”, s teljességgel kimerítik az előítéletek elleni izgatás vádját. Ő szerencsére sehogysem passzol bele a nagyformátumú, tiszteletreméltó irodalomtudós ártalmatlan kliséjébe, felráz és megmozgat, eleven párbeszédre készítet. Az irodalom mai dszentri-asztalánál, ahol a pénzgondok sürgetőek, az ideálok szertefoszlóban, a rongyozás viszont mindennapos, Lengyel Balázs nem „comme il faut” kérdéseket tesz fel, provokál, rákérdez kínos ügyeinkre. S ebben a rákérdezésben nincs semmi intimpistáskodás, semmi, ami *nem az irodalmat magát* érintené. Ha szól a szekértáborosdi ellen (*San Gimignano házvárai*), ha fájjalja az irodalomkritikai reakció lassúságát vagy teljes hiányát (*Egy író tábor ürügyén*), vagy éppen itt-ott helyreigazítja a tudálékos, álfilozofikus, spekulatív egyetemi irodalomkritika szélsőségeit, sosem valamiféle kizárólagos ízlésidéál vagy személyes, netán politikai megfontolás vezet, mindig csak az elsikkadó értékek, az elszűrített sokféleség védelmében cselekszik.

A magyar irodalomkritikusnak ma ezer mentsége is akad, hogy bezárkózzék házvárába, és szakterületének kicsiny parcellájával foglalkozzék, Candide módjára művelje konyhakertjét. Lengyel Balázs e kényelmes álláspont helyett harcba száll a „látszatok egyoldalú beállítására, erőszakolt irodalmi konstrukciók megrogzúlése” ellen (*A Babits-családfa*), akár a diktatúra urainak szabadossága, akár (újabban) a szabadság kiskirályainak diktátuma szorítja mesterséges korlátok közé az élő, lélegző, eleven, a társadalommal és az egyes emberrel szerves kapcsolatot tartó irodalmi művet. Hiszi, hogy a kritika eleven műfaj, és hiszi, hogy az irodalom „res publicájának” eszméje fontos, megvalósítandó terv, s hogy egy józan irodalmi „államban” az értékek különbözősége és a dialógus szenvedélyessége összehangolható a másik tiszteletben tartásával, a művek iránti pártsemleges fogékonysággal.

Jól látja, hány és hány tekintetben ütközünk még mindig, illetve már megint a csend falaiba. Maga idézi Csiki László tollából: „Az elnyomás összesajtol. A demokrácia szétfröccsent ránk szakadva. Magunkra uszít.” (*San Gimignano házvárai*). Lengyel Balázs tehát nemcsak rehabilitálja ama negyvenes években indult nemzedék tagjait, akik (Rónay György megint csak e kötetben idézett szavaival) „némán voltak jelen irodalmunkban, és iskolájuk nőtt anélkül, hogy ők maguk a friss megjelenés élő szavával nevelhettek volna.” (*Mándy Iván egyetlen levele ürügyén*), hanem eleven portrékat fest, húsba metsző pontossággal elemez szövegeket, tesz kortársi vallomást, vázol kultúrtörténeti kontextust. Tudja, hogy a téveszmék megváltoztatásához nem múzeumi preparátumokra, hanem eleven tanúbizonyságra van szükség.

Maga mondja Ottlikről: „Némán igazat beszélt.” (*Ottlik igaza*) Ilyen az igazán elhivatott kritikus feladata is: nem annyia megszólalni, mint inkább megszólaltatni kell, egy művet, egy alkotót, egy stílust, egy irányzatot, egy irodalomtörténeti pillanatot. A kritikus – legalábbis a jó kritikus – mindig csak közvetve írhat magáról, saját elvi vagy életrajzi meghatározottságairól. Arca homályban marad, sokszor csak úgy bontakozik ki, mint egy mások képmását visszaverő felület. És nagy alázat kell ahhoz, hogy valaki ne a maga, hanem a mások igazát hajtogassa, ne a maga, hanem a mások sérelmeit hangoztassa, adott esetben egy egész, hatalmas szóval némaságra kárhóztatott vagy ravasz érdekellentétek elnémitotta irodalom szócsövéné váljék.

A kötet szerzője egy helyütt „vizsgálódó, kételkedve bízó intellektuális költészetként” említi Vas István líráját (*A magyar líra az elmúlt évtizedekben*). Ez a mintegy hanyagul odavetett jelzős szerkezet véleményem szerint magába sűríti Lengyel Balázs írói magatartásának alapvető paramétereit. A vizsgálat konkrét mintaanyagot feltételez, műveket, mint Rónay Györgynek a kötetben tárgyalt regénye, mint Kassák önéletrajzi munkája, mint Pilinszky vagy Rákos Sándor, Tandori vagy NNÁ költői szövegei. A kétely mindig a művekre vagy valamely személyiségre, annak irodalmi-társadalmi szerepére ráakodott, lehántandó oxid-rétegekre irányul, hisz (az e könyvben idézett Rilke-paradoxon szerint) „a hírnév nem egyéb, mint egy névhez tapadt félreértések összessége” (*A Babits-családfa*). A hit és bizalom azokra a nevezetes, sorsfordító és tartást adó élményekre vezethető vissza, amelyek (köztük a Nyugat-nemzedék példája, a háború és 1956 tapasztalata, az irodalmi peremlétezés évtizedei vagy az 1989-es fordulat) az egyes ember (mindenek ellenére való) belső függetlenségének lehetőségét és szükségességét erősítették meg egy egész nemzedékben. Végül az intellektualitás talán egyfajta értelem-rendezi világ-látás, világ-érzékenység kritériumát, a múlttal és jellel való mérlegelő számvetést, a fontos és kevésbé fontos elemek közötti józan eligazodás igényét jelenti.

„Írás közben ott lebeg az író szeme előtt egy terv, elképzelés, amelyre az ember törekszik. Mellette azonban ott van a mondatról mondatra formáló írói gyakorlat, a szavakat társító, a szóról szóra felsejlő megvalósítás. Valami, ami a tollunk nyomán félgondolatot, kitérőt, ötletet adva formálódik a cél felé – esetleg a célt is így-úgy átalakítva. Az írást létrehozó, felkeltő invenció, ujjunkkal teremtődő gyakorlat.” – olvashatjuk a *Mennyire művészet?* lapjain. Ez az irodalom-vízió dinamikus, nyitott és változékony, éppannyira az, mint egy váratlan, izgalmas találkozás, legyen bár szó sosem látott ismeretlenről vagy elfeledett kedves osztálytársról, családi barától. A kötet címe éppen ezért árulkodó. E kritikák tükrében valóban találkozunk, szembesülünk kell másokkal, így azzal a másvalakivel is, aki Rimbaud mondása szerint mi magunk vagyunk. Hiszen „mindnyájan regényhősök vagyunk, életünkkel kifejez valamit a sors, újra lejátssza egyik-másik bibliai vagy mitológiai ősparaboláját, vagy kivételesen csinál belőle egy vadonat új alap-történetet.” (*A Kassák-*

parabola)

Az irodalomkritika-írás: művészet, szövezi le e kötet szerzője, Lengyel Balázs tehát nemcsak művekről, személyekről és tényekről szól, hanem általuk és rajtuk keresztül az életről, a létről magáról. Hadd kérjem kölcsön megint saját szavait: „Ottlik úgy nyilatkozik nem egyszer, hogy ő a létezés szakmában dolgozik. A létezésről, erről a legmegfoghatatlanabb és legreálisabb magánvalóról kíván beszélni. És ehhez a célhoz képest mily nyomorúságosak írói eszközeink. Örökös kijelentés- és állításkötelezettségünk a nyelv és a nyelvtan törvényei szerint. Örökös részlethez kötöttségünk, mintha pusztá nagyítóval próbálnánk képet kapni egy holdnagyságnyi területről.” (*Mit mond nekünk Ottlik?*) A szavakkal bánás örök képtelensége, a világ örök leírhatatlansága sziszifuszivá avatják ezt a küzdelmet, de valami, minden jó írás esetében bekövetkező csodás fordulat révén mégis van itt egyfajta beteljesülés.

A filológiai oknyomozás, az emlékezés, a tudatosan vagy öntudatlanul elferdített irodalmi képmás újrarajzolása mind-mind életre keltési kísérletek. Lengyel Balázs Ottlik „szaktársa” lévén maga is „a létezés szakmában dolgozik”, számára az irodalmi mű nem alkatrészek halmaza, aminthogy az ember sem inak-izmok, szervek összessége, hanem maga Lázár, akinek mindannyiszor fel kell támadnia. A „csont és bőr” mellett ott a megváltást, megváltatást érő fájdalom.

Mindannyian tudjuk, hogy az irodalom virtuális valóság, realitása Maupassant kifejezésével élve „a legnagyobb illúzió”. Gyerekkoromban a *Grand kapitány gyermekeit* olvasva természetesen hülyéknek tekintettem azokat az utazókat, akik a hosszú éhezés után terített asztalhoz kerülve többet ettek a kellesténél, és belehaltak. Karl May könyveiben lenéztem a lassú kezű cowboyokat és indiánokat, Walter Scottnál gyáváknak tartottam azokat a satnya alakokat, akik megfutamodtak a gigászi erejű lovagok agresszivitása elől. Mindezt azért, mert jóllakottan, biztonságban olvasgatva, gyermeki, külső szemlélőként madártávlatból tekintettem a mások sorsára, fájdalmukat absztrakt, logikai gyötrelemként, félelmüket elvi rettegeként vettem csak tekintetbe. Mindannyiszor megfellebbezhetetlennek fogadtam el a ravasz írói nézőpontot, és nem vérré menő ismerkedésnek, hanem csillogó játéknak tekintettem még az irodalmat.

A *Ki találkozik önmagával?* mindenek előtt azért magával ragadó és megrendítő olvasmány, mert ezekből a hol harminc-negyven éve, hol épp a közelmúltban keletkezett írásokból kitűnik, hogy a mű keltette megrendülés, öröm, félelem vagy fájdalom ma is zsigeri erővel keríti hatalmába a könyv szerzőjét. Vagyis a kritikus gazdag és hanyattatott pályáján keresztül végig megőrizte a befogadásnak azt a hőfokát, amelyről így ír: „A felkavaró és a mű szépségével betelni nem tudó műélvezetre nincs szavunk. Csak azt tudjuk, hogy fiatalon, fogékonyságunk teljében van benne valami extatikus. [...] Van benne valami lényünk legmélyét hullámoztató, valami visszatérésre, ismétlésre kényszerítő, csillapíthatatlan.” (*A Babits-családfa*)

(Széphalom Könyvműhely, 2002)